

Jordi Roca Vernet

Universitat de Barcelona

QUAN ELS EXILIATS CATALANS DE 1823-1850 BASTIREN HORIZONS NACIONALS PLURALS A EUROPA

RESUM

Els exiliats catalans de la primera meitat del segle XIX formularen diversos projectes polítics i culturals per integrar la identitat catalana en el procés de construcció de la nació liberal espanyola. Els catalans participaren plenament en el debat de com havia de ser l'Estat-Nació del segle XIX i quin era el lloc que havien d'ocupar les identitats regionals i municipals. Des de França els liberals catalans proposaren òrgans polítics revolucionaris de caràcter regional o territorial que no eren reconeguts pel conjunt dels liberals espanyols exiliats, mentre des d'Anglaterra proposaren que la nació liberal reconegués la diversitat lingüística i històrica d'Espanya a través de la traducció de la Bíblia al català i a l'euquer, i la publicació d'una història nacional d'Espanya més provincial i menys castellana-cèntrica. La història, la llengua i la representativitat dels cossos territorials foren els eixos sobre els que es volia construir un Estat-Nació menys centralista i més tendent cap a opcions federals. Aquella primera meitat del segle XIX proliferaren a França i Anglaterra diverses alternatives polítiques i socials que posaven en qüestió la tendència centralitzadora i uniformitzadora dels règims liberals.

Paraules clau : Exiliats; nació liberal; història nacional; traducció de la Bíblia; juntes revolucionàries; França; Anglaterra; anticentralisme; federalisme.

ABSTRACT

The Catalan exiles of the first half of the 19th century formulated various political and cultural projects to integrate the Catalan identity in the process of construction of the Spanish liberal nation. The Catalans participated fully in the debate on how the nation-state was to be of the nineteenth century and what was the place that had to occupy the regional and municipal identities. From France, the liberals of Catalonia proposed revolutionary political bodies of a regional or territorial nature that were not recognized by all the exiled Spanish liberals, while from England they proposed that the liberal nation recognize the linguistic and historical diversity of Spain through the translation from the Bible to Catalan and to the Basque language, and the publication of a national history of Spain, more provincial and less Castilian-centric. The history, language and representativeness of the territorial bodies were the axes on which a nation-state, less centralist, and more inclined towards federal options was wanted. That first half of the nineteenth century proliferated in France and England several political and social alternatives that called into question the centralizing and uniformizing tendency of liberal regimes.

Key words: Exiles; nation; national history; translation of the Bible; revolutionary bodies; France; England; anti-centralism; federalism

INTRODUCCIÓ

Arran de la proliferació de les històries globals dels segle XIX s'ha produït la recuperació de la tendència a valorar positivament els processos de concentració del poder polític en les nacions, processos que sovint anaren acompanyats d'un autoritarisme estatal (Bayly, 2007; i Osterhammel, 2015). Aquest article pretén mostrar com els exiliats catalans durant la primera meitat del segle XIX des d'Anglaterra i França proposaren políticament i culturalment una nació espanyola més plural i federal que pretenia combatre el centralisme, el castellanisme i la concentració de poder polític en pocs òrgans polítics. Per atorgar contingut a aquell horitzó nacional espanyol, els exiliats empraren tant la cultura i la història dels territoris de la nació com l'experiència política revolucionària precedent, sense menystenir la influència de les idees radicals i federals que circulaven per Europa. Aquells exiliats construïen una nació espanyola plural, anticentralista i federalitzant com a imatge del model de nacions europees i americanes que anhelaven.

En els darrers temps les recerques sobre la història del nacionalisme s'han centrat en la redescoberta de l'espai local, regional i transnacional en el procés de construcció de la identitat nacional. Ara bé, aquest gir espacial no ha tingut la seva correlació en l'anàlisi de l'exili, amb algunes excepcions com és el cas de Juan Luis Simal (Simal, 2014). Eric Storm ha emfasitzat la rellevància que les identitats territorials precedents a la nacional tingueren en el procés de construcció nacional, tot i que sovint aquestes no foren absorbides per la nacional i sobrevisqueren arran de la seva capacitat de resiliència, que les portarà a contribuir al reforçament i a l'auge del nacionalisme (Storm, 2018). D'altres com Joep Leerssen insisteixen en mostrar com aquestes identitats participaren, ignoraren o rebutjaren la identitat nacional, mostrant la pluralitat de casuístiques enfront l'extensió de les Nacions-Estat (Leerssen, 2015). D'aquesta manera els processos de construcció de les identitats nacionals s'interpreten cada vegada més com processos de negociació entre diverses identitats, entre ells algunes de caire territorials. També cal reconsiderar com es transformen i modifiquen les identitats territorials i col·lectives precedents a la nacional espanyola i de quina manera aquestes participen en la construcció nacional sense desaparèixer. Així, l'exili esdevé un entorn privilegiat per observar quina és la capacitat de resiliència de les identitats territorials no nacionals i de quina manera projecten la seva relació amb la nacional, en un entorn aliè a les tendències centralitzadores i autoritàries de l'Estat. Per tant, l'observació del comportament i de les propostes polítiques i culturals dels exiliats catalans durant el seu exili britànic i francès ens permetrà observar quin model de relació entre identitats territorials o espacials i nacional formulen.

L'EXILI A ANGLATERRA: LA PUGNA PEL CONTINGUT CULTURAL I HISTÒRIC DE LA NACIÓ

L'exili dels liberals espanyols a Londres durant el primer terç del segle XIX ha estat objecte de nombroses recerques en els darrers temps. Particularment rellevant és l'obra editada per Daniel Muñoz i Gregorio Alonso (2011) de diversos especialistes, però també convé destacar els treballs de Germán Ramírez (2002 i 2016b), Juan Luis Simal (2012) i Fernando Durán (2016), entre d'altres. La traducció de la Bíblia catalana caldria interpretar-la en una doble direcció: d'una banda, com un intent de trencar amb el monopoli discursiu de l'església catòlica a Espanya i així fomentar la tolerància entre la pluralitat d'esglésies cristianes: de l'altra, com una expressió de les diferents realitats lingüístiques i culturals existents a la monarquia espanyola de començaments del segle XIX. El procés de traducció de la Bíblia al català ha estat explicat per Carmen Capó (1994), Joan Ferrer (2011-2012) i més recentment per Josep-Lluís Carod Rovira (2015). Capó va demostrar que la iniciativa de traduir la Bíblia al castellà va procedir de l'església protestant del Sud de França, que mantenia contactes amb alguns afrancesats i eclesiàstics espanyols. La traducció havia de ser finançada per la *British and Foreign Bible Society* (BFBS) de Londres i la proposta francesa de traducció contemplava les principals llengües de l'Espanya europea (castellà, català i euquer). El projecte comptaria amb la formació d'una Societat Bíblica a Espanya que seguiria el model de l'existent a França, i actuaria com a auxiliar de la de Londres (Capó, 1994: 291-292). L'edició en castellà va ser la primera en dur-se a terme, malgrat les dificultats que van fer que només s'imprimissin la meitat dels exemplars previstos durant el Trienni Liberal (1820-1823).

Arran de l'exili liberal a Anglaterra, l'exiliat català Josep Melcior Prat va voler reactivar el projecte de traduir la Bíblia al català per tal de fomentar l'estudi del català i alhora aconseguir una font d'ingressos (Vilar, 1995: 218-219). Li ho va proposar a Mr. Irving de la BFBS, tot adduint que « era una lástima que no la

tuviesen en su lengua familiar 4 millones de almas en Francia, Cataluña, Valencia e Islas Baleares que hablaban catalán¹ ». El projecte va involucrar els liberals catalans més rellevants intel·lectualment i política. Va comptar amb el suport d'Antonio Puigblanch i l'ajuda de Ramon Bussaña, i després el text va ser revisat de nou per Antoni Puigblanch, Domingo Maria Vila i Ramon Salvat. Aquell grup d'exiliats havia emprat les xarxes creades pel bisbe d'Astorga, Fèlix Torres Amat, amb el clergat anglicà a través del pastor Andrew Cheap i de la BFBS per poder establir-se a Anglaterra (Roca Vernet, 2013b). La proximitat de la BFBS i Cheap als exiliats liberals espanyols es fa evident en la col·laboració amb el finançament juntament amb Vicente Rocafuerte de la publicació de la revista *Los ocios de los emigrados* de Joaquín Lorenzo Villanueva. O bé en l'intent del mateix Villanueva de publicar la traducció de la Bíblia al castellà que havia escrit uns anys abans a Barcelona per encàrrec de la BFBS l'eclesiàstic F. Torres Amat, sense comentar-li al seu traductor. D'aquest fet se'n queixaria amargament J. M. Prat en un carta a Puigblanch, donat que ambdós eren bons amics de l'eclesiàstic. Ara bé, les tensions entre Villanueva i Puigblanch no es van desencadenar fins que el primer va impugnar el treball de Prat, presentant a la BFBS una traducció al català d'un fragment del Nou Testament. La BFBS va decidir constituir una comissió presidida pel Sr. Platt per dirimir quina versió era la millor i Prat va aconseguir imposar la seva perquè va comptar amb el suport del pastor Cheap, qui havia proposat a Puigblanch, Salvat i Vila com a revisors de les dues traduccions. Platt va demanar a Villanueva que li semblava aquella triada i només va acceptar a Puigblanch arran de la seva autoritat acadèmica, i va proposar al llibreter Vicent Salvà. Al final Platt va acceptar que fossin els dos qui avaluessin la qualitat de les traduccions. Salvà va inundar de comentaris la traducció de Prat de manera que l'opinió acadèmica de Puigblanch va esdevenir decisiva perquè la BFBS acceptés la traducció de Prat².

La traducció de la Bíblia seguia el camí de la pluralitat cultural de la nació espanyola que uns anys abans havia obert Antoni Puigblanch quan havia escrit un poema en llengua catalana sobre el mite de *Les Comunitats de Castella*, convertit en mite del liberalisme hispà. En aquesta mateixa direcció Prat va suggerir al grup d'exiliats bascos que traduïssin la Bíblia a l'esquerra, com s'havia previst inicialment. El grup basc, segons Prat, el conformaven el capellà de Lasarte Juan Antonio d'Arroyabe, el catedràtic Pablo de Mendíbil, el banquer José Ventura Aguirre-Solarte, el coronel Campos i el desconegut Lizaur. Prat qui havia passat uns anys a les províncies basques i apreciava l'esquerra, i recomanava a Puigblanch que convencés a l'antic afrancesat Pablo de Mendíbil de fer-la³ i la seva vinculació empresarial amb les editorials de Rudolf Ackermann (Simal, 2012: 371-378), facilitaria la seva publicació. Però no succeí.

La traducció de la Bíblia al català revela les tensions entre dos col·lectius d'exiliats perfectament definits per la seva procedència territorial. La fundació de l'*Ateneo Español* de Londres, inaugurat el 1829, es convertí en el segon episodi d'aquell enfrontament (Ramírez, 2016a). L'*Ateneo* havia sorgit amb la finalitat de formar els fills dels exiliats espanyols i italians, i amb la presència de « los americanos españoles⁴ ». En el seu *Plan de Enseñanza* havia estat dissenyat per J. L. Villanueva, Esteban Desprat, el pare Arenas i V. Salvà, que allora exercien com a professors juntament amb d'altres exiliats. Tot i que, com assenyala Prat, el més rellevant és que inicialment no hi participaven A. Galiano, F. Bauzá, el Sr. Lagasca o Calatrava, tot i que algun d'aquests s'incorporarà posteriorment com és el cas d'Alcalà Galiano (Ramírez, 2016a: 620). Esteve Desprat era l'únic exiliat català que hi impartia docència i ho feia perquè s'havia allunyat dels exiliats catalans, apropant-se al grup valencià, segons Prat perquè volia semblar més filòsof essent excèntric⁵. Dos dels exiliats catalans decidiren traslladar-se a Escòcia on també hi havia una nodrida colònia d'exiliats i promoure la formació d'una institució similar a la londinenca, i maldaren per obrir una escola a Edimburg per als fills dels refugiats espanyols i la resta de grups desfavorits. Per impulsar aquell projecte comptaven amb l'ajut de la BFBS, però el projecte no va quallar fruit que l'agent de la societat, Mr. Irving, sospitava que hi havia altres refugiats interessats en obrir una altra escola simultàniament. Prat afirmava que l'escola « haría sumo bien a la clase misma que más lo necesita en Edimburgo sería más económico pero los escoceses no son muy liberales⁶ ». De nou quedaven paleses les tensions que existien entre els liberals exiliats. La identitat territorial els articulava com a grup. Aquella iniciativa a Edimburg havia convertit a Prat i Vila en els líders del grup català al Regne

Unit i a ells es dirigien els exiliats catalans a França que buscaven empara a Anglaterra, com va passar amb alguns líders del liberalisme exultat barceloní com eren Joaquín Alcántara Boria, Pau Monnar i Pablo Aleix.

La segona iniciativa dels exiliats catalans va ser la redacció d'una història de Catalunya a càrrec de Puigblanch que havia de ser capaç d'estimular les altres províncies espanyoles a escriure la seva història per tal de compondre una història d'Espanya més provincial i liberal que es convertís en una alternativa « más completa y menos supersticiosa⁷ » que la del jesuïta Mariana. A Prat se li va ocórrer aquesta iniciativa llegint l'obra d'Henry Hallam *The view of the states Europe during the middle age*, i li va transmetre a Puigblanch que en revistes i diaris es « vuelve a inspirar el solido gusto de la historia ». Prat creia que la publicació d'una història de Catalunya podia satisfer la demanda que tenien revistes i diaris perquè « la historia de Cataluña había sido muy curiosa habiendo sido teatro de tantas reyertas y libertades políticas⁸ », que encara que es trobessin tancades les portes del mercat americà pel seu origen europeu, « los nuestros de aquí y de Francia pagarían con gusto los gastos⁹ », i que aquesta obra seria de « tanta importancia y transcendencia¹⁰ ». D'aquesta manera, una història de Catalunya tant podia atraure l'interès dels liberals anglesos com dels exiliats i sobretot el dels catalans, i ahora oferiria una relat sobre la gènesi de les llibertats polítiques a la monarquia.

A finals de la dècada dels vint Puigblanch es va proposar escriure una història de Catalunya i per fer-ho prengué notes de diverses obres de la història política i constitucional catalana dels segles XVI i XVII. Entre les seves notes consten reflexions sobre els llibres de Jaume Roig, Lluís Peguera o Pere Tomic (Jardí, 1960: 276). Puigblanch feia les seves lectures a la biblioteca del Museu Britànic així com a d'altres biblioteques londinenques, i si això no fos suficient Prat va suggerir-li de contactar amb un amic liberal que era l'arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pròsper de Bofarull, a qui Puigblanch coneixia de quan ambdós havien coincidit a la badia de Cadis durant l'etapa de les Corts Constituents. Puigblanch es posà en contacte amb Bofarull ja que va conèixer abans de la seva publicació l'obra *Cataluña vindicada o los Condes de Barcelona*, publicada per l'arxiver el 1836 a Barcelona¹¹. De ben segur també llegí *Els Annales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Peña, que havia tingut una difusió rellevant a Anglaterra, com ho corrobora que Henry Swiburne, en el seu llibre de viatges per Espanya publicat el 1776, esmenti l'obra de Feliu de la Peña per aproximar-se als catalans i per constatar com els catalans, poc després del motí de quintes de 1773, encara mantenien viu el record de les seves constitucions i de la derrota de 1714 (Pérez Berenguel, 2009: 75). Les lectures de Puigblanch s'encaminaven a buscar en què es fonamentava la identitat catalana i per això se submergia en el seu constitucionalisme i en les seves Corts, com es palesa en una de les afirmacions de Puigblanch: « los catalanes cuando no éramos más que Pueblo, valíamos harto más que cuando tuvimos Condes Soberanos » (Jardí, 1960: 250).

El projecte d'escriure una història de Catalunya no va arribar a materialitzar-se però Prat suposava que Puigblanch havia escrit un article per *Foreign Quaterly Review* en el « que tanta justicia y elogio hace de los catalanes [que] bebieron de los árabes desde el siglo 8º. Su saber sus rimas y otras finuras estoy creer que es usted porque apenas conozco otro sujeto en Inglaterra capaz de hacerlo¹² ». El text era una crítica a l'obra d'Antoine Isaac Silvestre Sacy, *Chrestomathie arabe, ou Extraits de divers écrivains arabes*, publicada a París el 1806, i afirmava que els catalans van ser els introductors del gust entre els trobadors provençals. Això portà a Prat a afirmar que aquest article era una bona manera d'honar « el lemosín de los condes de Barcelona, y otros trovadores primitivos de Cataluña¹³ ». La proximitat de Puigblanch a la història i cultura catalana va suscitar que recuperés un text de l'austriacisme persistent publicat a la dècada dels trenta del segle XVIII (Albareda 2001 i Lluch 1999). L'anunci de la seva publicació amb el títol de *Regeneración política de España*, aparegué en la seva obra els *Opúsculos Gramático-Satíricos*, publicada a Londres el 1828 (1828: 5-6). La breu descripció que es feia del text a l'anunci deia que evocava l'obra *Discurso político comerciante (comercial) sobre el precario abandono del puerto de Barcelona*, impresa durant el regnat de Carles III, on es detallava el projecte per constituir una monarquia confederal formada per tres estats (Celtiberia, Hispània Oriental i

7 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 20 d'agost de 1828.

8 Ibid.

9 Ibid.

10 Ibid.

11 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 20 d'agost de 1828.

12 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 24 de novembre de 1828.

13 Ibid.

1 Biblioteca Nacional (BN), Madrid, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 24 de novembre de 1828.

2 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 2 d'agost de 1829.

3 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 4 de desembre de 1828.

4 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 31 de març de 1829.

5 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 20 d'agost de 1828.

6 BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 24 de novembre de 1828.

Hispania Occidental) i on cadascuna d'aquelles entitats es regiria per les seves pròpies lleis i constitucions. Aquest projecte sembla prou evident que era una còpia de la proposta que els austriacistes havien escrit el 1734 des de Viena i publicat a Oxford o Barcelona (Albareda, 2001; Alabrús, 2001: 392-411; i Lluch, 1999). Segurament Puigblanch consultà una còpia que havia arribat a Anglaterra on també es publicaren pamflets amb arguments similars el 1736. La transcendència d'aquesta obra quedà palesa quan l'octubre de 1840 es conegué a Barcelona la mort a Londres de Puigblanch. La necrològica publicada al diari progressista *El Constitucional* feia la petició de publicar el seu projecte confederal de *Regeneración de España* arran de l'interès que les alternatives federals despertaven entre progressistes i republicans¹⁴.

La traducció de la Bíblia, la fundació de l'*Ateneo* de Londres, el fallit intent d'obrir una escola a Edimburg, la redacció d'una nova i més plural història d'Espanya i la reedició o reelaboració d'un text de mitjans del segle XVIII en el que es projectava una monarquia de caràcter federal, reflecteixen com durant l'exili aflorà la diversitat territorial de la monarquia que projectava un horitzó nacional espanyol menys castellanocèntric i més vinculat a la perifèria. Les evidències assenyalades manifesten que la procedència territorial determinà en alguns casos les xarxes de solidaritat de l'exili i la formació de petites comunitats que endegaven projectes propis i es relacionaven entre elles. Per tant, es palès que aquestes comunitats es fonamentaven en una identitat territorial que remetia a una experiència política, cultural i lingüística comuna forjada durant l'Antic Règim però que s'havia acomboiat en el nou horitzó liberal de la nació espanyola. D'aquesta manera la constatació d'aquelles identitats territorials en el si de les identitats nacionals en formació ens hauria de permetre reinterpretar quina era la cohesió interna dels exiliats i alhora veure com alguns enfrontaments personals tenien un origen més complex, com és el cas de les picabaralles entre Puigblanch i Villanueva, els quals havien col·laborat assíduament entre 1824 i 1827 però que a partir de 1828 l'oposició entre tots dos reflectia la dels grups d'interessos que hi havia al darrere de catalans i valencians (Jardí, 1960: 236; Llorens, 1979: 200-206; i Ramírez, 2002: 605). Un exemple d'això va ser quan Prat va demanar a Puigblanch que deixés de criticar l'estil del text de Pedro Saiz de Castellanos simplement « para zurrar a Domine Gafas¹⁵ [Joaquín Villanueva] » ja que l'obra de P.S. Castellanos era molt dura amb l'acció política i militar a Catalunya del general Francisco Espoz i Mina entre 1822 i 1823, i consegüentment posava en dubte el lideratge que aquest pretenia exercir des de l'exili. Quan això va succeir J. L. Villanueva s'erigí en el principal defensor de F. Espoz i Mina, mentre els liberals exaltats catalans exiliats prosseguien amb les seves crítiques contra el general arran del seu comportament a Catalunya durant la lluita contra els Cent Mil Fills de Sant Lluís el 1823.

L'EXILI A FRANÇA: L'ENFRONTAMENT ENTRE JUNTES PER DEFINIR L'HORIZÓ POLÍTIC DE LA NACIÓ.

A França s'hi reunien la majoria d'exiliats liberals, catalans o no. De nou van aflorar les tensions entre diversos grups d'exiliats. Ara bé a França, potser per la proximitat amb la frontera espanyola, els conflictes entre els exiliats tenien una projecció política més encaminada cap a l'acció clandestina i revolucionària. El setembre de 1830 la Junta de Govern del Principat de Catalunya establerta a Perpinyà es va assignar la representació del territori català i la direcció de les operacions militars als Pirineus Orientals, mentre a la zona atlàntica s'establí una altra junta, coneguda com la Junta de Baiona. L'objectiu de totes dues era representar els emigrants espanyols i dirigir una insurrecció que desembocaria en un pronunciament a l'altra banda de la frontera. La formació de dos òrgans politico-militars de l'emigració i la impressió que el canvi polític a Espanya era imminent van suscitar una resposta del grup d'exiliats espanyols de París.

La revolució parisenca de 1830 havia donat noves esperances als exiliats espanyols d'establir un règim liberal a Espanya a partir del contagi revolucionari i un possible suport del govern francès. A partir del mes d'agost de 1830, els emigrants espanyols que residien a Anglaterra van començar a abandonar el país per dirigir-se a França, en particular a París. L'augment del nombre d'exiliats espanyols a la capital francesa va suscitar en ells la convicció que havien de constituir un òrgan representatiu de l'emigració que centralitzaria el poder polític dels exiliats. La junta catalana i la de Baiona van ser, per aquesta raó, percebudes com un atac al lideratge que volien exercir els exiliats que s'havien traslladat a París. El juny de 1831 va ser nomenat un comitè director format per set exiliats encarregats de supervisar el procés d'elecció d'una comissió que

havia de constituir la Junta Suprema Central dels exiliats espanyols: aquesta concentraria el poder polític dels emigrants i negociaria amb el govern francès.

El comitè director estava format pels líders exaltats Juan Antonio Llinás, José de Castella, Pedro Juan López Ochoa, Mariano Gómez, Ramon Cerutti i Álvaro Flórez Estrada¹⁶. Uns dies més tard, Álvaro Flórez Estrada i Paz Gómez van presentar el desenvolupament previst del procés electoral, com ha explicat Irene Castells (1989: 212). La majoria dels exiliats havien arribat a París feia menys d'un any, provinents d'Anglaterra i de Bèlgica. L'arribada dels líders del liberalisme exaltat i radical espanyol no agradava a les autoritats franceses, que van intentar calmar els desitjos revolucionaris dels exiliats.

El comitè va mirar d'imposar la seva autoritat a la Junta catalana, que va respondre nomenant José Borrego el seu representant a París i li va encarregar que promogués la creació d'una secció catalana dins del comitè. No ho va aconseguir a causa del rebuig del comitè, que ja comptava entre els seus membres amb dos líders del moviment exaltat barcelonès, els militars Juan Antonio Llinás i José de Castellar. Aquest darrer i Antoni Rodón, alcalde constitucional en la Barcelona del Trienni Liberal (Roca Vernet, 2011: 283), havien empès la creació de la Junta Suprema per deslegitimar la representativitat que s'havia concedit la junta catalana i recolzar les activitats del comitè espanyol (Leblay, 2013: 3634). En el seu diari *El Precursor*, Andrés Borrego qüestionava l'elecció del comitè així com em el procés electoral de la comissió, criticant « el principio del sufragio universal ». Aquest sufragi implicava segons Borrego que « el jefe militar que había juntado el mayor número de soldados, esto es el que haya tenido mas pesetas diarias a repartir obtendrá en cada seccion la mayoria de la eleccion », i considerava que seria més fàcil « que se concertase entre los delegados de estos cuerpos políticos [Junta de Baiona i Junta de Catalunya] la formación de la autoridad central¹⁷ ». Van aparèixer noves crítiques al procés d'escrutini que foren publicades en els números següents d'*El Precursor*, analitzats per Anne Leblay. L'exiliat Santiago Rotalde va respondre amb ironia a Borrego: « dicen que hay en Paris junta de Cataluña, junta de Aragón, junta de Navarra, junta de Asturias, junta de Galicia y no se sabe cuántas otras juntas¹⁸ ». Segons la Junta Suprema, la legitimitat política es resumia en dues qüestions: el vot dels refugiats i el recolzament als representants de Catalunya escollits a les Corts. En relació a aquestes dues qüestions, la Junta Suprema prevalia sobre la Junta de Govern catalana.

La Junta Governativa de Catalunya havia estat escollida pels « patriotas españoles independientes » que vivien en els departaments dels Pirineus Orientals i havia estat constituïda per a « dar libertad a la España, empezando por la provincia de Cataluña ». La junta havia rebut nombroses adhesions de ciutadans catalans « avecinados en el Principado » i, el juny de 1831, va nomenar dos representants per tal que els ciutadans de la Cerdanya (regió catalana frontalera) la reconeguessin com a « única y sola a la que compete (...) por objeto proporcionar la libertad a la provincia de Cataluña y de consiguiente a la España », desafiant obertament el comitè. A finals del mes de juny, la Junta convidava els espanyols de la Cerdanya francesa, és a dir del departament dels Pirineus Orientals, a escollir els set representants que constituïrien el comitè director espanyol¹⁹. Els membres de la junta donaven a continuació els noms dels 7 candidats, entre els quals hi havia cinc catalans, un valencià i un malagueny. Entre els catalans hi havia dos diputats de les Corts (Antonio Puigblanch i Esteban Desprat), un alcalde (Ramon Sala) i un conseller municipal (Pablo Janer) de l'ajuntament Constitucional de Barcelona, així com el coronel Antonio Baiges²⁰. El valencià era el diputat Manuel Bertran de Lis i el malagueny el redactor del diari *El Precursor*, Andrés Borrego. La llista dels candidats estava formada essencialment per antics funcionaris i per càrrecs electes escollits durant el Trienni, excepte dos d'ells que eren exiliats que, gràcies a les seves activitats clandestines o propagandístiques, havien aconseguit una notorietat important en els nuclis de l'exili. Antonio Baiges i Pablo Janer també formaven part de la Junta Governativa de Catalunya. Els diputats Puigblanch i Desprat vivien a Anglaterra, els altres tres (Bertran, Sala i Borrego) a París. Els candidats de la Junta eren majoritàriament liberals exaltats amb idees democràtiques i alguns, com Antonio Puigblanch, manifestaven idees clarament federalitzants i anticentralistes des del seu exili de Londres.

¹⁶ *El Dardo*, n.º 1, abril 1831-n.º 4, juillet 1831, p. 182. Voldria agrair a la Dra. Anne Leblay qui m'ha facilitat aquesta referència.

¹⁷ *El Precursor*, núm. 15, p. 3, la cita procedent de A. Leblay, op. cit., p. 351, nota 1266.

¹⁸ *El Dardo*, núm. 3, juny de 1831, la cita procedent de A. Leblay, op. cit., p. 354, nota 1274.

¹⁹ Archivo Histórico Nacional (AHN). Consejos, Lligall 12202, carpeta 3 « La Junta Superior Gubernativa de la Provincia de Cataluña creada en setiembre último debe su existencia al libre voto de los patriotas españoles independientes que reunidos al pie de los Pirineos orientales... »

²⁰ ANF, F⁷ 12015, carpeta 12013.

¹⁴ *El Constitucional*, (Barcelona), 13 d'octubre 1840, p. 3

¹⁵ BN, Manuscrit 8853, carta Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, Knaresborough, 11 de març de 1829.

El coronel Francisco Milans del Bosch presidia la Junta de Governativa de Catalunya, que estava formada pels militars Feliu Rovira y Galcerán, Antonio Baigés, el líder dels comuners Pablo Janer, l'eclesiàstic Mariano Goncer i el desconegut Tomás Raset²¹. La Junta estava en mans de militars i de conspiradors, donat que els seus objectius eren essencialment insurreccionals i preveïen operacions militars en territori català. A principis de l'any 1831 la Junta governamental catalana en la que « le delegan para esta ocasión los [patriotas] de Aragón y Valencia » s'havia arroгат el dret de protestar en nom del conjunt de la nació considerant que no existia « por parte de éstas otro cuerpo delegado o centro común de acción, en quien virtualmente reside la protección y custodia de los intereses populares²² ». El 4 de juliol de 1831, la junta es va erigir com a representant de la nació espanyola a l'exili i va pretendre garantir la viabilitat del retorn dels préstecs dels creditors del govern constitucional a través d'un sistema de subscripcions de nous títols de deute, més favorables que les operacions de deute realitzades pel govern espanyol. Aquesta operació va rebre el suport indirecte del Ministeri de l'Interior francès que hàbilment havia augmentat notablement la quantitat d'ajuts que rebien els seus membres, com ha demostrat Anne Leblay, amb l'objectiu de posar al descobert quines eren les activitats realitzades pels exiliats espanyols (Leblay, 2013: 360).

La junta catalana desafiava així el procés electiu supervisat pel comitè director dels exiliats espanyols a París per escollir la comissió que organitzaria la Junta Central a l'exili. L'elecció va donar com a vencedors Álvaro Flórez Estrada, José María Torrijos, Manuel Flórez Calderón, Vicente Cabanillas, Ramón de Villalba, Juan López Pinto i José María Peón de Mier, segons les dades d'Anne Leblay (2013: 354-359). En aquestes eleccions van participar poc menys de mil electors, una part força petita dels exiliats, i Francisco Espoz i Mina va obtenir un resultat escarransit al comptar només amb el suport d'una desena part dels votants, mentre que els candidats de la junta catalana no van obtenir cap vot. El general Espoz i Mina, tot i haver participat en l'escrutini, va decidir conjuntament amb Alcalà Galiano, Istúriz i d'altres exiliats, denunciar a la premsa francesa les irregularitats del procés electoral. Els vencedors van respondre al general que ell i els seus companys havien format la Junta de Baiona que pretenia ser l'únic organisme representatiu de l'emigració i erigir-se en la veu del govern de la nació. El creuament d'acusacions a la premsa feia evident la divisió dels exiliats espanyols entre moderats i exaltats, però aquests últims també estaven dividits: d'una banda, hi havia miners i comuners; de l'altra, els exaltats vinculats a d'altres societats secretes de caràcter paramaçònic.

El cas de la Junta de Baiona era diferent al de la Junta catalana, i l'origen de la seva legitimitat no era comparable. Per una banda, la Junta de Baiona s'havia arroгат la representació dels exiliats i es comportava com el govern de la nació a l'exili, basant-se en el seu poder militar i del seu projecte insurreccional. Per l'altra, la Junta catalana havia basat la seva representativitat en un procés electoral en el qual havien pres part els exiliats del departament dels Pirineus Orientals i els ciutadans de la Cerdanya, comarca catalana fronterera, i havia consolidat aquesta representativitat amb el recolzament d'alguns càrrecs electes de Catalunya i de Barcelona durant el Trienni, creant així una continuïtat amb el període precedent. Ara bé, la Junta Suprema Catalana, organitzada a París i alternativa a la de Perpinyà, fonamentava la seva legitimitat en els 290 vots emesos pels exiliats catalans en el procés electiu de la comissió d'emigrats i en el suportat dels cinc diputats a Corts que havien representat als catalans durant el Trienni Liberal. D'aquesta manera, la legitimitat es dirimia en funció dels sufragis rebuts i de la continuïtat dels representants electes durant el règim liberal. Aquella confrontació de legitimitats derivava del reconeixement d'un espai fronterer permeable que permetia als exiliats catalans emparar-se en els suports populars d'ambdues bandes de la frontera pirenaica, reduint d'aquesta manera el pes que exercien els exiliats a París o els antic representants electes. La Junta Governativa era hereva de les pràctiques del liberalisme exaltat barceloní en les que la seva identificació amb els interessos de la nació es basava amb una proximitat permanent amb els sectors socials mobilitzats.

La Junta Governativa de Catalunya va perdre la batalla de la representativitat en el comitè de París, però va reeixir a mantenir la seva autoritat en els Pirineus. Uns mesos abans, la junta havia demostrat la seva força mostrant-se capaç d'atraure a la Junta Patriòtica dels Pirineus Orientals, dirigida per Ramon Xaudaró i José Grases, com ha escrit Anna Maria Garcia Rovira (2004: 1049 -1053). És evident que els enfrontaments entre les organitzacions polítiques dels exiliats i les polèmiques a la premsa van influir decisivament en la formulació Federal de la Constitució Republicana de Ramon Xaudaró, *Bases d'une constitution politique ou principes*

fondamentaux d'un système républicain. El projecte constitucional era formar una confederació de 25 estats més o menys equivalents, sense tenir en compte els arguments històrics o culturals per definir aquests Estats, com han explicat Àngel Duarte (2004: 55-57) i Anna Maria Garcia Rovira (2008: 151-154). El federalisme de Xauradó reposava en la multiplicació dels òrgans de representació nacional que havia tingut lloc a Espanya durant el Trienni Liberal a través de l'experiència política de ciutats com Barcelona i de la recepció de les idees de l'exiliat romà Bartolomé Fiorilli, que reprenia una tradició federal republicana que s'havia bastit a Itàlia finals del segle XVIII (Roca Vernet, 2014). La segona meitat dels anys vint són un moment crucial per a les idees federals a Europa i a Amèrica, i va conduir a molts espanyols, francesos i italians a travessar l'Atlàntic per participar en aquest nou horitzó polític revolucionari que era la construcció de la República Federal de Mèxic (Roca Vernet, 2013a). Entre aquells que havien anat i tornat, després de l'expulsió dels espanyols i alguns europeus, hi havia alguns d'ells que es trobaven a França el 1830, els més coneguts eren Claudio Linati, Fiorenzo Galli, Pedro Saiz de Castellanos i probablement també Eugenio Aviraneta.

La Junta de Governativa de Catalunya es va constituir abans del Comitè Director de París i va sobreviure a la desaparició d'aquest, tot i que es dissoldrà arran de l'amnistia aprovada per Ferran VII que suscitarà un retorn gairebé massiu dels exiliats a Espanya. La creació de la junta catalana revela cinc aspectes de l'insurreccionalisme liberal a l'exili que sempre foren compartits pel liberalisme exaltat :

1. La permeabilitat de la frontera pirinenca entelava la condició de refugiat i afavoria l'emergència de revolucionaris o d'insurgents que podien trobar-se a una banda o a l'altra de la frontera, cosa que feia més visibles les diferències socials i ideològiques entre els emigrats propers de la frontera i la resta.
2. La formació de juntes prefigurava un model d'organització política de la nació i no era una simple estratègia insurreccional.
3. L'èxit del model juntista no pot ser dissociat de la representativitat territorial de les juntes, que havien demostrat el lideratge de les instàncies polítiques provincials a la revolució liberal espanyola.
4. El fracàs de la utopia insurreccional dels exiliats va ser una conseqüència de la desconexió entre els grups exiliats de l'exterior i els moviments revolucionaris de l'interior. Es constata aquesta desconexió en la tendència a la centralització de les formes d'organització política de l'exili mentre que a l'interior el model revolucionari juntista era més descentralitzat, fins i tot federal, per obtenir un consens polític com més ample millor.
5. La representativitat de l'autoritat política del liberalisme insurreccional va ser un problema inherent, raó per la qual els exiliats sovint van qüestionar els processos electorals o van desacreditar les autoritats donant preeminència al moviment revolucionari que actuava al marge de les institucions, com si els seus membres fossin els autèntics portaveus de la voluntat popular

Uns anys després la repressió derivada de la fi del Trienni Progressista (1840-1843) va enviar a l'exili a progressistes radicals, demòcrates i republicans. Aquells fundaren el 1846 a París un Comitè Hispano Portuguès, constituït, segons la policia francesa, pel *partit republicà*²³. La proclamació de la Segona República Francesa (1848-1852) afavorí la formació del Comitè Democràtic Espanyol dirigit per Nicolas del Balzo qui havia presidit la Junta d'Armament i de Defensa de Barcelona durant la revolta de la *Jamancia* de 1843 (Aymes, 2008: 212), signant la capitulació de la ciutat davant les tropes del brigadier Joan Prim, per la qual cosa va haver d'exiliar-se a l'Algèria francesa entre 1844 i 1848. En el comitè també hi havia Jacinto Salas Quiroga i Juan Antonio Llinás. El comitè va ser rebut pel ministre d'Afers Estrangers de la Segona República Francesa, Alphonse de Lamartine el 26 de març de 1848, però no aconseguí obtenir la seva ajuda per estendre la revolució a l'altra banda dels Pirineus. La causa democràtica espanyola va ser tot i així reconeguda quan els exiliats reunits a la plaça Vendôme van poder escoltar l'himne de Riego després de la Marsellesa. El comitè es postulava a favor de la formació d'una Federació Ibèrica que hauria unit els portuguesos i els

21 AHN. Consejos, Lligall, 12202, carpeta 3.

22 AHN. Consejos, Lligall 12202, carpeta 44 « La junta provincial directiva de Cataluña, obrando tanto a virtud de los poderes que le tiene conferidos los patriotas del Principado, como de los que especialmente le delegan para esta ocasión los de Aragón y Valencia... ».

23 Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE), correspondance politique (CP) Espanya 827, París, 3 de juny de 1846. Vull agrair de Anne Leblay.

espanyols, i aquest fou, segons Anne Leblay, el primer testimoni públic d'un projecte polític ibèric (2013: 371). L'origen del projecte de Federació remuntava a 1830, segons alguns contemporanis com Perreymond (1848: 41). Aquest darrer reuní en un opuscle els discursos dels demòcrates espanyols exiliats el 1848 en els que manifestaven que la democràcia a Espanya estava subordinada a la formació d'una Junta Central i al projecte de la Federació Ibèrica. La República espanyola no es mencionava ni un sol cop. A la primavera de 1848, les ciutats més properes a la frontera espanyola es van convertir en els nuclis principals dels conspiradors (progressistes, republicans o carlistes) que volien provocar una revolta popular i un pronunciament en territori espanyol. A Perpinyà, el progressista Victoriano Ametller era al capdavant de l'exèrcit liberal de Catalunya, amb el suport francès i el de la Junta de Perpinyà dirigida per Pedro de la Escosura. Ametller era partidari de formar una Junta Central mentre que Abdó Terrades, l'alcalde republicà de Figueres el 1842, s'havia traslladat des de París a la frontera per provocar una insurrecció a la regió de l'Empordà, tot i que deixava clar que no combatria al costat de progressistes i carlistes²⁴. Ametller i Terrades tenien en comú el projecte de posar fi al govern dictatorial del general Narváez, però divergien en el model polític que havia de succeir-lo (Peyrou, 2008: 204-207). Tot i aquestes discrepàncies es retrobaven en la necessitat de garantir el caràcter electiu i popular del poder provincial, de les diputacions (Ametller, 1850: 31-32 i 35), o en la versió republicana, dels Estats. La unitat entre progressistes i republicans sempre havia estat difícil; ara bé, la repressió governamental va afavorir-la (Camps, 1976: 78-79). L'aliança més sonada fou la que uní a tots dos amb els carlistes de l'Infant Enrique de Borbón, que més enllà de l'oposició a Narváez va promoure una alternativa política federal, instigada ideològicament per Tomàs Bertran i Soler, que reconeixia l'existència de tres estats dins de la monarquia: la corona de Castella, la d'Aragó i el Regne de Navarra amb les províncies basques. En aquella forma d'organització política, bastida per Bertran i Soler, emergia l'admiració que professava pels Estats Units d'Amèrica (Camps, 1976: 116-118). Aquesta alternativa política es va materialitzar durant el seu exili a Marsella on va rebre el suport del comitè republicà de Terrades, tot i que el projecte de la Diputació del General de Catalunya, que havia de governar el territori català dins l'Estat de la Corona d'Aragó, no va sobreviure més de cinc mesos. No obstant això, Bertran, Ametller o Terrades havien posat en relleu l'existència d'un model polític federal o anticontralista per Espanya.

El republicà Tomàs Bertran Soler havia estat company de Ramon Xaudaró durant l'exili dels anys trenta. A finals d'aquella dècada devia escriure el seu projecte constitucional, tot i que no es publicà fins l'inici del Trienni Progressista, 1840, amb el títol *Monarquía Constitucional dedicada a todos los pueblos hispanoamericanos que quieren constituirse bajo un sistema monárquico constitucional* (Bertran i Soler, 1842). La segona edició es va publicar a Madrid el 1842. L'obra mostra la rellevància que l'experiència política i ideològica del Trienni Liberal tingué a l'hora de definir un model polític per a les repúbliques americanes i segurament també per Espanya. La seva proposta era una monarquia constitucional bicameral en el que es multiplicaven els espais de representació de la sobirana nacional a través de tots els cossos polítics d'elecció popular. Això atorgava una rellevància substancial a la capacitat política dels ajuntaments, pedra angular de la representació popular en la mesura que era l'òrgan de representació més proper a l'elector. Rere aquell model hi havia el record de les mobilitzacions del Trienni als municipis desafiant el govern de la monarquia, i alhora es constata la necessitat de conciliar els diversos nivells de representació política, atorgant-li capacitat política als cossos representatius territorials. Tot plegat, s'allunyava del model revolucionari francès i desenvolupava un federalisme d'arrel municipalista característic de la cultura constitucional hispanoamericana i nord-americana en al que els territoris exercien de contrapoders per garantir l'exercici de la democràcia, impedit que la representació de la nació recaigués exclusivament en un únic cos polític. Bertran i Soler ho exposava així en les bases del seu projecte constitucional:

Bases fundamentales: (...) Art. 3º. La soberanía reside esencialmente en la nación: queda confiada a la lealtad y buena fe de los cuerpos municipales, y delegada para la formación de las leyes a los cuerpos colegisladores. Art. 4º La nación será gobernada por un rey, bajo la protección de las leyes, y la salvaguardia de las juntas departamentales. Art. 5º Las juntas departamentales son el eco de las municipalidades. Art. 6º. Las municipalidades son la expresión del voto general del pueblo. Art 7º. El poder legislativo se ejerce colectivamente con el senado, el congreso de diputados y las juntas departamentales (Bertran, 1842:).

Uns anys després Bertran i Soler havia de tornar-se a exiliar i buscà refugi a Marsella on va rebre el suport del comitè republicà de Terrades d'aquesta localitat. A la ciutat portuària francesa existien dos comitès d'exiliats : d'una banda el dirigit per Terrades i per l'altra el de Ferrer, que mantenia relacions amb el Comitè Democràtic Espanyol de París i amb un comitè homòleg a Alger (Peyrou, 2008: 207). Un cop més l'exili estava dividit per òrgans polítics que apostaven per projectes polítics diferents que reflectien una diferent representació política dels exiliats. Les files del progressisme i del republicanisme insurgent exiliat, tot i les seves diferències, compartien la necessitat de reformar el sistema polític en un sentit federal i anticontralista i territorialitzat.

Al llarg de l'estiu de 1851 Llinás, un dels homes forts del comitè espanyol, va escriure al seu nebot que « en España el idioma usos y costumbres... hasta los trajes y recuerdos de las provincias, remarcen y claman a una voz en grito la República federada²⁵». Llinás no tenia cap dubte sobre la necessitat de donar una representació als territoris en una futura república democràtica, segons el model revolucionari de les juntes (Roca Vernet, 2018). Al café Tortoni, Llinás s'impregnava de les idees dels revolucionaris europeus, que consideraven Napoleó Bonaparte un visionari quan a Santa Elena, « méditant sur l'avenir des peuples, [il] a annoncé les Destinées de la Démocratie moderne, l'Unité fédérative des races européennes et, par une conséquence irrésistible, l'établissement définitif de l'harmonieuse Unité du Monde » (Considerant, 1847). És així com Llinás ho explicava al seu nebot en una de les seves cartes : « lo dijo Napoleón 1º. Dentro de 50 años Europa será cosaca o republicana, esto dice Tortoni ²⁶»

CONCLUSIONS

L'exili dels liberals i republicans catalans entre 1823 i 1850 mostra prou evidències per constatar que existiren accions polítiques i culturals articulades al voltant d'identitats territorials distintes a la nacional. Cap d'aquestes volia substituir l'horitzó polític que significava la nació liberal espanyola, però posaven en relleu la voluntat d'incidir en el significat que hauria de tenir. Des d'Anglaterra els exiliats catalans pretenien construir una nació liberal més plural culturalment en la que s'aplegués la diversitat lingüística i històrica de les diverses comunitats polítiques que la conformaven. Sens dubte, la redacció d'una història d'Espanya amb major presència de les províncies havia de substituir el castellanisme de l'obra del pare Mariana, i alhora afavoriria el desenvolupament d'un model liberal espanyol en el que el discurs historicista hi jugava un paper decisiu. Mentre això succeïa a l'altra riba del canal de la mànega es dirimien els enfrontaments entre els exiliats: mentre uns maldaven per imposar un model que la legitimitat radicava en la Junta Suprema Central i els òrgans derivats d'aquesta, l'altra es postulava per una alternativa basada en la proximitat amb el poble de l'altre costat de la frontera, on es desplaçaven recurrentment, i en el suport dels sectors populars exiliats, reforçant-los la seva autoritat i autonomia enfront del lideratge centralitzador de l'òrgan de govern establert a París.

Tant el que succeïa a Anglaterra com el que passava a França fan evidents que hi havia un model nacional espanyol que se sentia proper a les propostes polítiques dels republicans federals hispanoamericanes, franceses o britàniques en les que es combatia contra els processos de concentració del poder polític en mans de pocs per evitar la tendència al despotisme. Així, la influència dels fourieristes com Víctor Considerant, d'icarians com Étienne Cabet, federalistes com Vicente Rocafuerte o Alexis de Tocqueville o republicans com Thomas Carlyle es deixaven sentir entre aquells exiliats, alhora que l'experiència política del Trienni Liberal i del Trienni Progressista palesava com la mobilització popular i les formes polítiques revolucionàries a l'àmbit local i provincial havien desafiat el govern de la nació per incentivar la construcció d'un règim liberal més participatiu i quasi democràtic. Entre 1820 i 1870 les pugnes entre federalistes i centralistes se succeïren a Europa i Amèrica, però gradualment es produí un procés de concentració del poder polític en mans de l'Estat que majoritàriament prendrà formes liberals, com ha analitzat Christopher A. Bayly, a la vegada però que l'autoritarisme de l'Estat va posar fi a les alternatives polítiques i socials d'abast democratitzador que representava el federalisme tant en la seva dimensió local com transnacional.

25 Arxiu Privat Monteys (APM). Carta de Juan Antonio Llinás a Frederic Llinás, París, 10 d'abril de 1852.

26 APM. Carta de Juan Antonio Llinás a Frederic Llinás, París, 17 de juny de 1851.

24 AHN. Estado, Lligall 5265, Carpeta sobre els moviments insurreccionals a Perpinyà 1848-1849.

BIBLIOGRAFIA

- Albareda, Joaquim (2001), « L'austriacisme i l'alternativa catalanoaragonesa, segons Ernest Lluch », *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 12, pp. 9-26.
- Alabrús Rosa (2001), *Felip V i l'opinió dels catalans*, Pagès, Lleida.
- Ametller, Victoriano (1850), *Catecismo político de los progresistas demócratas*, Imprimé a Bayonne, 1850, p. 31-32 et 35.
- Aymes, Jean-René (2008), *Españoles en París en la época romántica 1808-1848*, Madrid, Alianza Editorial.
- Bayly, C. A. (2007), *El nacimiento del mundo moderno 1780-1914*. Madrid, Siglo XXI.
- Bertran i Soler, Tomàs (1842), *Monarquía Constitucional dedicada a todos los pueblos hispanoamericanos que quieren constituirse bajo un sistema monárquico constitucional*, Madrid, Imprenta de Sanchiz.
- Camps, Joan (1976), *La Guerra dels Matiners i el catalanisme polític (1846-1849)*, Barcelona, Curial.
- Capó Fuster, Carme (1994), « Església i societat. Esforços per introduir la lectura de la Bíblia a Espanya a principis del s. XIX (1808-1821). El paper de la societat bíblica britànica i estrangera », *Analecta sacra tarraconensia: Revista de ciències historicoeclesiàstiques*, Vol. 67, núm. 2, pág. 287-299.
- Carod-Rovira, Josep Lluís (2015), *Història del protestantisme als Països Catalans*, València, Edicions 3i4.
- Castells, Irene (1989), *La utopia insurreccional del liberalismo*, Barcelona, Crítica.
- Considerant, Victor (1847), *Principes du Socialisme. Manifeste de la Démocratie au XIX siècle*, París, Librairie Phalanstérienne.
- Duarte, Àngel (2004), *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic/Lleida: Eumo/Pagès.
- Durán, Fernando (2016), « Periódicos españoles en Londres: prensa “en” y “desde” el exilio », dins María José Ruiz Acosta (ed.), *La prensa hispánica en el exilio de Londres (1810-1850)*, Comunicación Social Ediciones y Publicaciones (Historia y Presente), pp. 45-77.
- Ferrer, Joan (2011-2012), « Una obra cabdal per a la història de la cultura catalana: el Corpus Biblicum Catalanicum », *Llengua & Literatura*, núm. 22, pp. 78-84
- García Rovira, Anna Maria (2008), « Ramón Xaudaró El Marat barcelonés », dins Manuel Pérez Ledesma / Isabel Burdiel (eds.), *Liberales eminentes*, Madrid, Marcial Pons.
- García Rovira, Anna Maria (2004), « Històries d'exili: els pronunciaments insurreccionals a la frontera catalana durant la dècada ominosa », dins AADD, *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*. Barcelona, Crítica, pp. 1047-1057
- Jardí, Enric (1960), *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*, Aedos, Barcelona.
- Leblay, Anne (2013), *Proscrits ibériques à Paris au temps des monarchies constitutionnelles (1814-1848)*, Tesi doctoral inèdita, París, EHESS.
- Leerssen, Joep (2015), « The nation and the city: urban festivals and cultural mobilisation », *Nations and Nationalism*, núm. 21, (1), 2015, pp. 2-20.
- Llorens, Vicente (1979), *Liberales y románticos. Una emigración española en Inglaterra (1823-1834)*, València, Editorial Castalia.
- Lluch, Ernest (1999), « El judici imperial sobre la Via fora els adormits », *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 10, pp. 67-88.
- Muñoz, Daniel / Alonso, Gregorio (eds.) (2011), *Londres y el liberalismo hispánico*, Madrid, Iberoamericana – Vervuert.
- Osterhammel, Jürgen. (2015), *La transformación del mundo. Una historia global del siglo XIX*. Barcelona, Crítica.
- Pérez Berenguel, Francisco (2009), « Las Fuentes principales de los Viajes por España (1779) de Henry Swinburne », *Hispania*, núm. 231, pp. 67-86.
- Perreymond, (1848) *L'Espagne Démocratique. Compte-rendu des manifestations du 26 mars et du 11 avril 1848*, París, Imprimerie Centrale de Napoléon Chaix et C., París.
- Peyrou, Florencia (2012), « L'émancipation de la famille humaine. Les relations internationales du républicanisme espagnol (1840-1868). » dins L. P. Martin / J. P. Pellegrinetti / J. Guedj, *La République en Méditerranée. Diffusions, espaces et cultures républicaines en France, Italie et Espagne (XVIII-XX siècles)*, París, L'Harmattan.
- Peyrou, Florencia (2008), *Tribunos del pueblo. Demócratas y republicanos durante el reinado de Isabel II*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Puigblanch, Antoni (1828), *Opúsculos Gramático-Satíricos del Dr... contra el Dr. Joaquín Villanueva escritos en defensa propia, en los que también se tratan materias de interés común*, Londres.
- Ramírez, Germán (2016a), « Memoria gráfica del exilio. En busca de los exiliados españoles en Londres. Crónica de un viaje tras las huellas de la emigración liberal de 1823 », *Laberintos*, núm. 18, pp. 608-621.
- Ramírez, Germán (2016b), « Vicente Salvá en Londres (1824-1832): Libros, negocios y política. Notas de un epistolario inédito », dins N. Bas / B. Taylor (eds.), *El libro español en Londres. La visión de España en Inglaterra (siglos XVI al XIX)*, València, PUV, pp. 147-202.
- Ramírez, Germán (2002), « El exilio liberal valenciano (1823-1830). Algunas notas biográficas », dins AADD, *Actes del 2on Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*, Lleida, Vol. I, pàgs. 601-614.
- Roca Vernet, Jordi (2018), « Juan Antonio Llinàs (1789-1854). El federalisme democràtic d'un liberal revolucionari », dins Pere Gabriel (ed.), *Republicans catalans del segle XIX. Espanya i Nació a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Roca Vernet, Jordi (2014), « Democracia y federalismo internacional. Del exilio liberal italiano a los exaltados españoles », dins Ignacio Fernández Sarasola (ed.), *Constituciones en la sombra. Proyectos constitucionales españoles (1809-1823)*, Madrid, Centro de Estudios Político Constitucionales-Itinere, pp. 98-163.

- Roca Vernet, Jordi (2013a), « Les transferències de la tradició constitucional catalana al liberalisme. Cap a una història global i federalitzant de la nació espanyola », *Recerques*, núm. 67, pp. 163-178.
- Roca Vernet, Jordi (2013b), « Las Cortes de Cádiz: génesis del liberalismo romántico catalán », *Trienio: Ilustración y Liberalismo*, núm. 61, pp. 73-124
- Roca Vernet, Jordi (2011), *La Barcelona revolucionària i liberal: exaltats, milicians i conspiradors*, Barcelona – Lleida, Pagès.
- Simal, Juan Luis (2014), « El exilio en la génesis de la nación y del liberalismo (1776-1848): el enfoque transnacional », *Ayer*, núm. 94, 2014, págs. 23-48
- Simal, Juan Luis (2012), *Emigrados. España y el exilio internacional, 1814-1834*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid.
- Storm, Eric (2018), « The Spatial Turn and the History of Nationalism: Nationalism between Regionalism and Transnational Approaches », dins Stefan Berger / Eric Storm (eds.), *Writing the History of Nationalism*, Londres, en premsa.
- Vilar, Juan Bautista (1995), *Intolerancia y libertad en la España Contemporánea*, Madrid, Fundamentos Mayor, Akal.